

**РЕЧ НА Д-Р ЈОВАНКА СТОЈАНОВСКА-ДРУГОВАЦ
ДИРЕКТОР НА ИНСТИТУТОТ ЗА МАКЕДОНСКА ЛИТЕРАТУРА**

*Почитувани дами и господа,
Почитувано семејство Крле,
Почитувани учесници,
Уважени гости,*

Денес ја имам таа особена чест и исклучителното задоволство да го одржам поздравното слово во чест на два јубилеја поврзани за една личност: 100 години од раѓањето и 25 години од смртта на Ристо Крле.

Ова чествување Институтот за македонска литература го организира под покровителство на Министерството за образование и наука на Р. Македонија и Собранието на Р. Македонија, во соработка и со финансиска поддршка на ДПМ. Во тоа име, голема благодарност на мојот драг и почитуван колега д-р. Веле Смилевски, претседател на ДПМ и претседател на Одборот за одбележување на овој значаен јубилеј.

Институтот за македонска литература (Одделението за македонска литература 20 век) со сета своја сериозност, студиозност, респект и со сета љубов одбележува, оддава почит на оние кои со својот живот и своето дело ја задолжиле и остануваат за навек дел од македонската литература и македонската литературна историја: Григор Прличев, Ацо Шопов, Владо Малески. Само два месеци не делат од меѓународниот симпозиум одржан во Струга, во чест на исто така два значајни јубилеја поврзани за едно име: 125 години од раѓањето на Војдан Поп Георгиев Чернодрински и 100 години од објавувањето на неговото импозантно дело „Македонска крвава свадба“. Неколку месеци не делат од научните собири, исто така, во организација на Институтот, посветени на Кочо Рацин и неговите „Бели мугри“ и од научниот собир посветен на животот и делото на Никола Јонков Вапцаров. Само како најава, во м. октомври ИМЛ преку научен симпозиум во Дојран ќе одбележи уште еден јубилеј: 90 г. од раѓањето на Ѓорѓи Абациев. Јубилеите поврзани за Ристо Крле - 95 години од раѓањето и 20 години од неговата смрт, не останат не одбележани од страна на Институтот за македонска литература. Во родниот град на Крле - во Струга во 1996 година е одржан научен симпозиум посветен на неговиот живот и неговото дело. (Научните прилози од овој симпозиум се објавени во Зборник, кој претставува значаен прилог во натамошното расветлување, толкување и

вреднување на драмскиот опус на основоположникот на македонската драмска литература).

Едно столетие не дели од 3 септември 1900 година кога во Струга во фамилија на чевларски мајстор е роден Ристо Крле. Неговото детство, и животот воопшто, се одвива во тешки животни услови и сложени политички околности. Основно образование и 1 класа гимназија заврши во 1912 година. Крле ќе чека полни 4 години за да биде ученик во втор клас гимназија. Тоа се случува во времето на Првата светска војна, во 1916 година. По се изгледа дека „во душата на идниот драмски писател се зацврстувае еден трескавичен синцир од лузни, на се она што морало да остави забележителни траги како неоствареност и сон на толку поколенија, на востанија и војни, на надежи и разочарувања, па и на една сосема конкретна, негова животна положба, со необезбедена егзистенција, со неисполнети желби од видокругот на своите уметнички мечтаења и амбиции, со прифаќањето на чевларскиот занает како единствена можност да се продолжи таа игра на судбината - впрочем толку карактеристична за македонските писатели - самоуци, да се прифати и продолжи таа трагична, а толку света игра, но и да се има сознание дека до конечното нејзино одврзување, нејзиното финале, треба да се отстојува со прометејска решеност во срцето и пролетерска перспектива во лавиринтите на интелектуалните резонирања, на оние писателски бессони ноќи во кои перото на еден Рацин се вклопуваше длабоко до 'рбетната срж на својата и епохата на еден Крле“ (Миодраг Друговац: Македонската литература од Мисирков до Рацин, „Просветно дело“, Скопје, 1975, стр. 125).

Името на чевларскиот работник Ристо Крле се поврзува со работата во Монополот, Државната хипотекарна банка, со театарската трупа при КУД „Црни Дрим“ за која тој ќе рече: „така во мене се роди амбиција дека и јас би можел да напишам драмско дело“ (Ристо Крле: Парите се отепувачка, предговор на авторот „Македонска книга“, Скопје, 1967, стр.6). И навистина, судбината ги склопила сите карти кога како чевлар кај Коли Клими во Подградец ќе ја чуе трагичната сторија која ќе ја преточи во својот првенец „Парите се отепувачка“. Печалбарството со сите обележја (социјални, културни и традиционални) е преокупација, дури и основна тема во драмите, романите, расказите и во поезијата на македонските автори меѓу двете светски војни. Пишувањето на драми, во тоа време е „еден вид национална

опсесија“ (А Алексиев). Постои една песна од Воислав И. Илиќ посветена не само на печалбарството (какви што се песните од Брадина, Петковски, Ц. Стефанов Попиванов, Илиќ...) туку на Крстиќ, Панов, Рацин и Крле:

*„Те искажале народнаџа пјесна, Крстиќевиојџ
Панов во „Печалбарииџ“, Крле во „Парииџе...“
И во „Проииџевањетио“ Рацин.*

Велам: те опишале Крстиќ, Панов,
Крле и Рацин
да ги покажат стапалките и коби
и во врска со тебе да го претресат светов
И виделинава,
а ти си антистих, антиприказна и антироман
(само си драма)
и, така, пославна не стануваш“.

Долги години Крле ќе биде обземен од слушнатата приказна за трагедијата во едно семејство - за убиството на синот - печалбар. Од сижетната оска на драмскиот ракопис до неговото „литературно реализирање и сценско прикажување ќе поминат уште многу години исполнети со творечки кризи на Ристо Крле, идниот автор и на пиесите „Антица“ (194) и „Милион маченици“ (1940/1954) - напишани и изведувани пред Војната како и „Велик ден“ (1950) и „Гроф Миливој“ (1958/1973) што беа објавени по ослободувањето“. (Миодраг Друговац: Ибид, стр. 126; кај Милион... првата дата е праизведба, втората прво објавување; кај „Гроф...“ првата година е година на печатење, втората праизведба). Крле е автор и на Автобиографија. Мотивот на „Парите се отепувачка“ е чест во литературите на другите народи. „До колку нам ни е познато, вели Алексиев, освен драмата „Недоразбирање“ од Албер Ками која по мотив е многу блиска до пиесата „Парите се отепувачка“ од Ристо Крле, слични проблеми третира и полскиот писател К. Х. Ростворовски во драмата „Изненадувања“, иако нивните литературни вредности се сосема различни, зашто поодделните автори кон оваа тема пристапувале со нужниот рафинман или како што е тоа случај со Ками, тој во неа барал аргументи за својата позната теорија на апсурдот. Кај

нас, пак, истиот овој мотив со извесни модификации го обработувал и Васил Иљоски во драмата „Чест“, (Александар Алексиев: Основоположници на македонската драмска литература, „Култура“, Скопје, 1976, стр. 210-211).

Кога во 1938 година (27 декември) во Скопје драмата на Крле доживеа сценска изведба, тука некаде започнува, можеби „најтешката дилема за изборот на творечкиот пат, кој, сепак, ќе го одреди и со успех ќе го изоди. Во исто време се раѓаат човечките и творечките кризи, искушенијата и двоумењата во човекот и писателот. Двоумењата подразбираа животна пресвртница. Занаетот пренесуван од колено на колено, на крајот, го напушта. Го заменува со најтешкиот литературен род, не знаејќи какви се искушенија ќе му донесе перото. Зачудувачка е пресвртницата, преобразбата на Крле, од чевларски работник до реномиран драмски писател. Тоа, секако, се должи на талентот, но и на упорноста. Алексиев запиша дека Крле е раскажувач по душа и само на тој начин може да ја објаснине потребата да се фрли чеканот и земе перото“. Крле покажа како поради печалот се руши огништето, се отвора бездна, доминира сениште на искушение, обесчовечен човек, злосторнички акт. И затоа во оваа животна присутна литературна и национална актуелна тема, не постои аргумент со кој би се намалила вината за лакомоста по пари, бидејќи „трагичноста на гротескната игра во „Парите се отепувачка“ е дијаболично сурова. Но, таква е трагичноста на македонскиот печалбар, вели Миодраг Друговац. (Миодраг Друговац: Историја на македонската книжевност, 20 век, „Мисла“, Скопје, 1990, стр. 166). Коле Чашуле вели дека Крле влегува во македонската драма и станува еден од нејзините врвови и столбови - особено во периодот меѓу двете војни, е значаен и поради воспоставување на извесен континуитет во развитокот и историјата на македонската литература „создавајќи добри темели за нејзино натамошно развивање, збогатување со нови вредности и афирмирање со автентични национални, социјални и естетски белези во својот жанровски разновиден и се посовремен тоталитет“. Крле, Иљоски и Панов извршија и подвиг во афирмацијата на народната традиција, македонскиот фолклор, но и на македонскиот јазик - во време кога е проскрибиран, јазик на кој беа напишани и на сцената поставени нивните први драмски дела.

Драмското дело на Крле доби контроверзни оценки - од оние текстот да се уништи до негово сеопшто и безусловно прифаќање. Перо Чакар ја

лансира веста за струшкиот чевлар во „Политика“, но, исто така, тој е и најупорниот порекнувач на авторството на Крле.

Самоукоста на Крле не му попречила во создавањето успешни драмски дела. За разлика од Панов, кој по „Печалбари“ не напиша ни едно позначајно драмско дело, Крле со силата на својот талент ја збогати македонската литература со вредни драмски дела. Во „Антица“ тој како да „оди“ по трагата на имагинацијата на народниот пеач и раскажувач, внесувајќи во својот текст нешто од блесокот на таа стара, златна, никогаш непотемнета имагинативна пара на народното искуство, колорит на народната песна и обичаите, мудроста што кај народот со векови се филтрирала како свест за подоброто и убавото, вистината и чесноста, па и на своето народно самоосознавање“. (Миодраг Друговац: Македонската литература од Мисирков до Рацин, „Просветно дело“, Скопје 1976, бр. 139 - 140).

Книжевно-драматуршката способност Крле ја покажа преку „Милион маченици“. Во овој драмски текст тој е директен во пораката, остар, наместа патетичен, со дијалог како „Огномет“ на мисловно - чувствителното во идејните и емоционалните сосвездија на јунаците. (Миодраг Друговац: Ибид, стр. 144).

Драмскиот круг на Крле и почнува и завршува со трагедија. На почетокот е „Парите се отепувачка“, на крајот - по се изгледа неговото последно дело „Невеста пуста девојка“ (битова драма во 3 чина, 4 слики, 6 верзии, две под наслов „Украдено чедо“, една од нив е радио-адаптација, една „Чедо“, две „Станка Бакаловска“, АМАНУ).

Годините, децениите - времето работи во полза на Ристо Крле. Дистанцата од времето на создавање на неговите драмски дела прави „емпириска проверка и селекција“ (Нада Момировска: Зборник „Ристо Крле живот и дело“, Струга, 1997, бр. 22) преку која на виделина остануваат, на површина испливуваат вредностите кои со годините, децениите добиваат во значењето и вредноста. Ристо Крле е историска појавност, „драгоцен бисер“ (како што вели Момировска) во репертоарот на македонскиот театар, и без него, без Иљоски и Попов, националниот драмски репертоар не би бил целосен“ и заради показ и доказ на творечкиот уметнички континуитет на македонскиот народ". (Нада Момировска: Ибид сл.22).

Пред неколку години, во еден текст за Крле, а по повод јубилејот 95 години од раѓањето, Коле Чашуле за Крле зборува како за феномен, но, во исто време се прашува: „Може ли, воопшто да се зборува за феноменот Крле, а да не се отвори, претходно, посебна страница за феноменот Струга“. Овој град, како ретко кој град во Македонија, во протег од, безмалку, век и половина е постојано за фокусот на македонскиот интелектуален простум. Простум, кој го карактеризираат, потврдуваат епохални личности“. (Коле Чашуле, „Макар и попатно за феноменот Струга и Ристо Крле“, Ристо Крле живот и дело, зб. Струга 1997, ст.142).

Струга и Струшко од своите пазуви за навек и за вечна почит ги дадоа Браќата Миладинови - Димитар и Константин, Војдан Поп Георгиев Чернодрински, Арсениј Јовков, Димитри Кочо, Перо Чакар, Асен Каваев, Ангелко Крстиќ, Ристо Крле. Струга и Струшко не биле заобиколени од политичките влијанија, социјалните, економските услови во кои живеел македонскиот народ во тоа време. Струга го ума убавиот Дрим, има градска историја, градски живот, традиција, преданија, легенди кои ги чува и ги пренесува на поколенијата. Крле е дел од таа традиција и тој живот.

Талентиран, амбициозен, упорен, чувствителен, пргав, со забрзан од, конте, животните удари, неправдите ги примаше достоинствено, исправено. На зависта одмолчуваше и „затоа и доживеа неговите текстови да заживеат на сцена, таму да се отстојуваат себеси (...) Тој умее да војува притаено, со цврста вера дека времето, бездруго, работи на нив. За него. Што се докажа како повеќе од видовито“. (Коле Чашуле, стр. 146).